

SPREMINJANJE URBANIZACIJE V RAZVITEM SVETU

Marjan Ravbar

UDK 911.37

SPREMINJANJE URBANIZACIJE V RAZVITEM SVETU

Marjan Ravbar, dr., Inštitut za geografijo Univerze, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenija

Z naraščajočo suburbanizacijo se mesta postopno širijo in dobivajo v prostoru nove razsežnosti. V pričujočem prispevku podajamo pregled sodobnega spreminjanja urbanizacije v razvitem delu sveta. V postindustrijskem razdobju v teh deželah opazamo intenzivne dekoncentracijske procese. Spreminja se predvsem prostorska struktura mest in njihov pomen v odnosu do okolice. To stopnjo urbanega razvoja v literaturi pogosto imenujejo terciarno ali metropolitansko.

UDC 911.37

CHANGING OF URBANIZATION IN DEVELOPED WORLD

Marjan Ravbar, Dr. Marjan Ravbar, Inštitut za geografijo Univerze, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenia

With the process of spreading of suburbanization, cities are gradually spreading and obtaining new functions in spatial organization. In the following article a survey of contemporary changes of urbanization in developed countries is shown. In post industrial period intensive deconcentration processes can be observed within them. Above all there are changes in spatial structure of cities and towns and their functional role in spatial organization. Such a degree of urban development, in literature is well known as tertiary or metropolitan stage.

Mesto je že od nekdaj s številnimi vezmi povezano s svojo okolico. Do 19. stoletja je bilo mesto proizvajalec nekaterih proizvodov, nudilo je obrtne, trgovske, sejemske, prometne, kulturne, izobraževalne in nekatere druge storitve, okolica pa je bila potrošnik mestnih izdelkov in uporabnik storitev ter dobavitelj hrane in surovin. To zgodovinsko sožitje je spremenila industrializacija in z njo povezani deagrarizacija in urbanizacija, ki sta pričeli te tradicionalne odnose spreminjati. Spremembe so še posebej intenzivne v zadnjih desetletjih. Mesto je pričelo skupaj z bližnjimi naselji tvoriti integrirano prostorsko celoto. Industrializacija je pritegnila v mnoga mesta številne delavce s podeželja. Bodisi so bili to priseljenci ali pa dnevni migranti. Tudi "prometna revolucija" je iz mest postopoma širila svoj vpliv na okolico. Posebno vlogo pri tej preobrazbi je imela sprva železnica, kasneje pa avtomobilizem. Vse to je povzročalo prostorsko širjenje mest v koncentrično potekajočih pasovih ali vzdolž prometnic. V številnih primerih so se v mestna ozemlja vključila tudi bližnja vaška naselja. Demografska rast, postorsko širjenje mest ter preobrazba odnosov med mestom in okolico vplivajo tudi na spremenjen fiziognomski videz ne le mest, temveč tudi njihove širše okolice. Zaradi

tega mnogi urbani geografi govorijo o enotnem organizmu, ki ga tvori mesto s svojo bližnjo in širšo okolico. Označujejo ga tudi kot "mestno regijo" (anglosaksonska geografska literatura uporablja termin *Functional Urban Regions*, skrajšano *FUR*, nemška *Stadt - Umland - Region*, frankofonska pa *agglomerations urbaines*). Urbano regijo si zamišljajo kot vozlišče, ki ga po Wortmannu (12) sestavlja "mestno območje" (mesto, predmestja in bližnja urbanizirana naselja skupaj z obmestnimi naselji kot "mašilom"). Celotno območje je omejeno s 30 do 40 minutno izohrono, kar predstavlja približno radij 25 km okrog mesta. Mesto je predvsem sedež centralnih funkcij, uprave, gospodarskih in družbenih funkcij širšega pomena. Število delovnih mest običajno presega število stanovanj. Število dnevnih migrantov je zato visoko. Medtem ko je v mestu osredotočena oprema regionalnega ali višjega pomena, prevzema "podeželje" poleg oskrbne (za določene vrste proizvodov) in rekreacijske funkcije še bivalno vlogo, ki je čedalje bolj poudarjena.

Obmestje je območje intenzivnih stikov med mestom in podeželjem in je tudi območje sprememb v demografski, zaposlitveni in socialni sestavi prebivalstva ter izkazuje naglo in pomembno pokrajinsko preobrazbo. Povzroča jih

mesto. Obmestja so gosto poseljena, kar je bolj posledica stopnje urbanizacije in manj velikosti mest (8). K obmestju prištevamo bolj ali manj zaključena območja, na katere se vežejo centrifugalni in/ali centripetalni populacijski tokovi med mesti in podeželjem, s katerimi so mesta in obmestja ozko povezani. Najintenzivnejše povezave so zaradi prostorskih razlik med krajem zaposlitve, ki je povečini v mestu, in krajem bivanja. Zaradi specifičnih funkcij in svojske razporeditve izrabe površin (kjer tudi proizvodnja hrane ni zanemarljiva) pomenijo vmesni člen med mesti in podeželjem. Po svojem značaju predstavljajo obmestja zapleten in kompleksen družbenoekonomski in prostorski pojav, ki je odvisen od deagrariacije, industrializacije, urbanizacije, migracij, preslojevanja prebivalstva ter razrasta mestnih naselij (11). Spremenjeni način življenja, ki smo mu priča, je odraz kompleksnih družbenih aktivnosti s sinergetskimi posledicami tudi na področju nadaljnega razvoja poselitve in urbanizacijskih tokov. Z naraščajočo suburbanizacijo se obmestja postopno širijo in dobivajo v prostoru nove razsežnosti. Obmestje kot samostojna "kategorija" pravzaprav ne more obstajati. Njegov obstoj je možen le v funkcijskih povezavah z osrednjim mestnim naseljem.

Pogoje za izjemni razvoj mest je pravzaprav ustvarila šele sodobna industrializacija, ki je pglavitni, ne pa edini dejavnik urbane eksplozije. Ker so mesta pglavitna družbena in gospodarska središča, obstaja tesna zveza med urbanizacijo in gospodarskim razvojem. Tako je bila stopnja urbanizacije na začetku industrijske revolucije (okrog leta 1800) komaj 2 odstotna (4). Skokovito naraščanje rasti mest beležimo pravzaprav šele v dvajsetem stoletju. V začetku tega stoletja je bilo na svetu le 11 milijonskih mest. Leta 1950 že 71, v letu 1975 pa 181. Danes postaja urbanizacija svetovni proces. Svetovno prebivalstvo se je v zadnjih 60 letih (1920 do 1980) povečalo za 2,3-krat, toda pri tem so mesta narastla za 4-krat, velemesta pa celo za 7,6-krat. Po napovedih Združenih narodov naj bi bilo leta 2000 že 414 mest z več kot milijon prebivalci, od tega 264 v deželah v razvoju (9). Leta 1960 je v mestih žive-

la tretjina svetovnega prebivalstva. V osemdesetih letih se je ta delež povzpela na 47 % (13). V nekaterih evropskih deželah je ta delež še občutno višji: Nizozemska 88,1 %, Belgija 94,5 %, Danska 82,6 %, Velika Britanija 77,7 % itd. Prav povečanje števila mest ter naraščanje prebivalstva v njih sta verjetno najznačilnejša izraza sodobne urbanizacije.

V nadaljevanju želimo podati pregled sodobnega spreminjanja urbanizacije v razvitem delu sveta. Pri opisu se naslanjamo predvsem na opise razvojnih urbanizacijskih teženj v tistih deželah, kjer so le-ti najintenzivnejši. Torej v Severni Ameriki (ZDA) in Zahodni Evropi (manj v deželah vzhodne Evrope, kjer še vedno prevladujejo "klasične" urbanizacijske tendence). Opisi temeljijo na dostopnih objavah IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Avstrija) in grupe CURB (Coste of Urban Growth), ki deluje v okviru "Evropskega koordinacijskega centra za raziskave in dokumentacijo družbenih ved". Analiza zajema desetletne preseke povojnih sprememb urbanizacijskih procesov nekako od leta 1950 do 1980. Najprej smo poskušali analizirati težnje, ki smo jim priča v nekaterih evropskih mestih z več kot 100 000 prebivalci, nato pa smo proučili še strukturne spremembe v zaledju teh mest ali funkcionalnih mestnih regij.

Obdobji 1950/60 in 1960/70 pomenita za vse evropske dežele čas hitrega naraščanja mest. Povsod so mesta napredovala hitreje od podeželskih naselij v njihovem zaledju. Indeks rasti mestnega prebivalstva se je gibal med 10 in 15 %, čeprav so med posameznimi deželami velike razlike. V petdesetih in šestdesetih letih so bili indeksi rasti mestnega prebivalstva v desetletnih časovnih razmakih različni in so dosegali od nekaj odstotkov (Avstrija, Belgija, V. Britanija) do nekaj deset odstotkov (Jugoslavija, Bolgarija), (preglednica 1). Skupna značilnost primerjav razvoja mestnega prebivalstva je bila, da je po letu 1970 nastopilo postopno upadanje rasti mestnega prebivalstva. Intenzivnost zaostajanja rasti mest je bila odvisna od velikosti urbanega sistema. Močnejša je bila rast mestnega prebivalstva v vzhodnoevropskih državah. V šestih zahodnoevropskih državah je prebi-

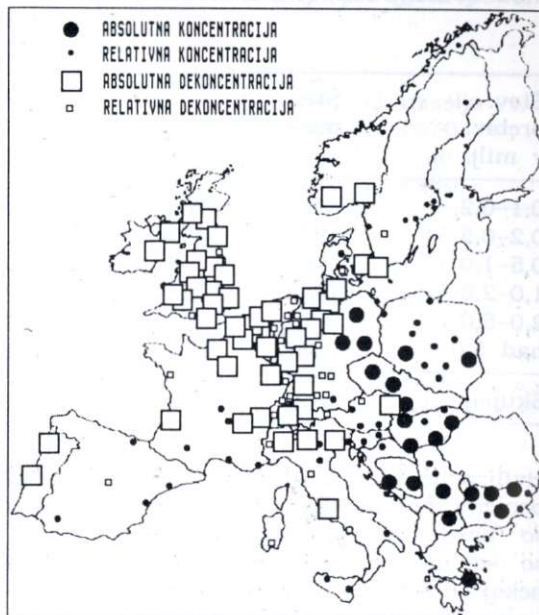
valstvo v mestnih območjih pričela celo upadati. Podatki tudi kažejo, da se (posebej še po letu 1970) v vseh evropskih mestih eksplozivna rast prebivalstva postopno zmanjšuje. Kazalci nakazujejo težnje k umirjanju in stagnaciji ali celo k upadanju prebivalstva v večjih evropskih mestih, ne glede na stopnjo gospodarske razvitosti države in politični sistem.

*Preglednica 1: Letne stopnje rasti prebivalstva v mestnih območjih nekaterih evropskih držav v obdobju od 1950 do 1980 (prirejeno po 5. * - lastni izračuni, n.p. - ni podatka).*

Država	Letne stopnje rasti			Delež urba. preb. 1980
	1950 do 1960	1960 do 1970	1970 do 1980	
Slovenija*	2,91	2,15	2,05	48,9
Jugoslavija	3,64	3,80	1,22	46,0
Bolgarija	n.p.	2,09	1,69	62,1
Švica	2,41	1,84	-0,06	54,6
Italija	2,39	1,61	0,72	55,0
Poljska	2,89	1,71	1,29	57,7
Švedska	1,49	1,66	-0,02	82,7
Madžarska	n.p.	1,44	0,96	53,1
Francija	1,96	1,78	0,76	70,0
Danska	0,98	0,87	0,19	82,6
Nizozemska	1,26	0,76	-0,17	88,1
ZR Nemčija	1,9	0,77	-0,53	68,1
Avstrija	0,29	0,51	0,37	64,3
Belgija	0,47	0,09	-0,48	94,5
V. Britanija	0,44	0,19	-0,16	77,7
ČSFR	1,38	1,05	1,61	66,7
Španija	2,0	2,8	1,5	64,2
Portugalska	0,7	0,35	n.p.	58,3
ZR Nemčija	1,9	0,77	-0,53	68,1

Primerjave med velikostnimi razredi evropskih mest kažejo, da je stopnja gibanja rasti prebivalstva v obratnem sorazmerju z velikostjo mest (preglednica 2). V mestih z nad 5 milijoni prebivalcev (pariška in londonska mestna aglomeracija) prebivalstvo dejansko po letu 1970 že upada. Tudi sicer se je demografska rast v evropskih mestih (z nad 100 000 prebivalci) po letu 1970 zmanjšala v povprečju za trikrat. Evropska mesta z več kot milijonom prebivalcev pa po tem letu praktično stagnirajo. Nadpovprečno letno stopnjo rasti imajo v zadnjih dvajsetih

Slika 1: Tipi urbanega razvoja v Evropi.

letih le še mesta z manj kot pol milijona prebivalcev.

Prebivalstveni razvoj je na mestnih obrobjih nasproten. Na splošno, obmestna območja v populacijskem pogledu povsod še vedno, posebej pa v sedemdesetih in osemdesetih letih, močno rastejo. Tako je bilo npr. pri nemških mestih razmerje med številom prebivalstva živečega v mestnih središčih in pripadajočo okolico leta 1967 še 80 % proti 20 %, leta 1980 pa je bilo isto razmerje samo še 62 % proti 38 % (10).

Koncentracija prebivalstva v mestih v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni in nato dekoncentracija prebivalstva in delovnih mest v obmestna oziroma robna območja mestnih regij sta pojava, značilna za sodobni razvoj urbanih sistemov. Po letu 1970 v Zahodni Evropi praktično ni več značilne urbane koncentracije. Urbanizacijo nadomeščajo nasprotni procesi, ki postajajo prevladujoči. Z njimi se spreminjajo vzorci naseljevanja s posledicami za nadaljnji razvoj in usmerjanje mestnih regij. Nekateri sicer trdijo, da so te težnje samo začasna motnja, proizvod recesije iz začetka sedemdesetih let, toda vse urbanizacijske težnje v 20. stoletju kažejo v isto smer: ustvarjanje urbane

Preglednica 2: Spremembe v razvoju mestnega prebivalstva in letnih stopenj rasti med obdobji 1960/70 in 1970/75 po velikostnih razredih evropskih mest (pouzeto po 5).

Štev. prebiv. v milj.	Štev. mest	Rast prebivalstva v 000				Letne stopnja rasti v %	
		1960-70		1970-75		1960-70	1970-75
		štev.	%	štev.	%		
0,1-0,2	46	1061	14.2	312	6.0	1.42	1.19
0,2-0,5	57	2352	13.7	937	4.8	1.37	0.96
0,5-1,0	26	1706	10.6	474	2.7	1.06	0.53
1,0-2,0	14	1528	8.6	332	1.7	0.86	0.34
2,0-5,0	7	1894	11.9	482	2.8	1.19	0.57
nad 5,0	2	217	1.3	-52	-0.3	0.13	-0.06
Skupaj	152	8758	9.6	2685	2.7	0.96	0.54

civilizacije brez velikih mest v klasičnem pomenu besede (2). Skoraj vsi razlogi, ki so nekdanj vzpodbujali rast velikih mest, so se namreč do korenin spremenili: že nekaj desetletij namreč transport, zveze in proizvodne tehnologije stalno zmanjšujejo potrebo po koncentraciji ljudi in industrije.

Proces metropolitanizacije se je v Evropi pričel nekako v šestdesetih letih, dobri dve desetletji pozneje kot v ZDA. Rast prebivalstva v zunanjih conah gosto naseljenih območij pa poteka kljub vsemu počasneje kot v Severni Ameriki (7). Vzrok je predvsem v tem, da ima tržna naravnost ameriške družbe bistveno manjši vpliv na planiranje razvoja mest kot v evropskih mestih, kjer imajo starejša historična mesta in drugačen sistem poselitve z ustaljeno gospodarsko strukturo (koncentracija kapitala, delovnih mest, upravnih in drugih razvojnih funkcij) še vedno dovolj privlačnosti za rastočo prostorsko koncentracijo prebivalstva v mestih. Avtorja tudi ugotavljata, da so začetki suburbanizacijskih procesov v prvi polovici tega stoletja potekali v Združenih državah v popolnoma drugačnih družbenih pogojih kot pozneje v Evropi. Danes nove komunikacijske tehnologije "razširjajo" prostorske možnosti sodelovanja in omogočajo mnogo bolj dekoncentriran razvoj poselitve. Naraščujoča usmeritev družbe v potrošnjo in prosti čas ter spremenjene možnosti oskrbe spreminjajo gospodinjstvom življenjske razmere in jih postavljajo na drugačen organizacijski in

kulturni nivo, zato številni avtorji že od srede prejšnjega desetletja ugotavljaj, da metropolitanizacija sodi med procese, ki v industrijskih deželah pušča globoke spremembe v prostorskih, morfoloških, demografskih, socialnih in ekonomskih strukturah okolice vseh evropskih mest.

Analiza populacijskega razvoja v mestnih regijah nekaterih evropskih držav kaže na spremembe znotraj vsakega nacionalnega urbanega sistema. Z vidika urbanizacijskih razvojnih stopenj je mogoče v evropskih državah zaslediti široko paleto različnih prehodnih stopenj. Zgodnejše urbanizacijske stopnje, za katere sta še značilni absolutna in/ali relativna koncentracija prebivalstva v mestih, so v glavnem še vedno prevladujoča poteza Vzhodne Evrope (preglednica 3, slika 1). Dežele, ki so na vmesni stopnji med koncentracijo in dekoncentracijo, so Danska in Švedska na severu ter Avstrija, Francija in Italija v Srednji in Zahodni Evropi. Dežele, katerih mesta so v fazi popolne dekoncentracije ali upadanja, se raztezajo od Švice in Zahodne Nemčije prek držav Beneluxa do Velike Britanije. Jasno je izražena tudi naravnost evropskega urbanega sistema, ki neizogibno izraža težnje od koncentracije prebivalstva v mestih k dekoncentraciji, kar pomeni absolutno stagnacijo ali celo upadanje prebivalstva v mestih in močno naraščanje v obmestjih. To vodi k urbanizaciji podeželja. Prebivalstvo v celotni mestni regiji močno narašča.

Severnoameriška urbanizacija ni

Preglednica 3: Spremembe rasti prebivalstva v mestih, obmestjih in nemestnih naseljih v obdobjih 1960/70 in 1970/80 v nekaterih evropskih državah (prirejeno po 6, * - lastni izračuni).

Država	Mesta		Obmestja		Nemestna naselja	
	1960	1970	1960	1970	1960	1970
	do	do	do	do	do	do
	1970	1980	1970	1980	1970	1980
Avstrija	3,62	0,37	6,62	4,97	0,25	1,47
Belgija	-2,84	-2,84	10,53	3,37	0,70	1,71
Bolgarija	2,09	1,69	5,31	2,60	2,60	0,97
Danska	1,86	-2,85	15,22	6,77	1,41	1,34
Francija	1,78	0,76	6,50	4,36	4,18	2,94
Irska	-2,13	-0,01	2,77	18,56	-7,52	-1,34
Italija	15,03	0,34	6,12	6,08	-0,12	2,10
Madžarska	1,44	0,96	4,56	2,29	-1,00	1,51
Nizozemska	1,12	-4,27	24,64	10,62	12,50	6,50
Norveška	6,10	1,01	12,02	6,15	3,52	2,04
Poljska	1,71	1,29	5,99	2,42	3,69	6,32
Španija	3,18	8,08	10,67	8,00	-12,94	-9,72
Švedska	11,08	-7,51	10,56	10,18	0,24	1,02
Švica	1,93	-0,06	21,15	12,38	12,32	8,63
V Britanija	-2,52	-2,42	14,52	3,61	5,44	2,24
ZDA	0,47	-0,31	2,55	1,80	4,15	6,30
ZR Nemčija	4,25	-0,53	12,25	3,06	0,00	2,40
SFRJ*	3,80	2,22	1,54	2,7	-0,7	0,3
Slovenija*	2,15	2,05	2,0	3,2	0,6	1,4

bila nikoli tako raznolika kot evropska. Poleg tega se je tudi proces dekoncentracije prebivalstva pričel že nekaj desetletij pred zaznavnimi spremembami v Evropi, toda tudi v ZDA je potekal enako intenzivno. Predmestja so v že med 1910 in 1920 rastla hitreje kot mesta (preglednica 4). Rast predmestij je bila intenzivnejša tudi v vsem medvojnem obdobju. V desetletju med 1950 in 1960 je delež prebivalstva v predmestjih že dosegel delež mestnega prebivalstva. Leta 1980 je v ameriških metropolitanskih regijah skupaj živelo 142 milijonov ljudi, od tega jih je v obmestjih ali suburbanih območjih, kot so ta območja imenovali, prebivalo 81,1 milijonov (3). Tedaj so mesta v metropolitanskih regijah prvič zabeležila padec števila prebivalstva. Obenem je bil tudi opazen zaokret pri selitvenih tokovih. Selitveni saldo je bil pri večini mestnih regij negativen, kar se odraža v komaj opazni rasti metropolitanskih regij (6). Po letu 1970 prvič v tem stoletju opazimo rast nemetropolitanskih regij, in

to takšno, da presega celo rast metropolitanskih območij. Berry (1976) je to spremembo označil kot začetek novega obdobja v razvoju ameriškega naselitvenega sistema. Če povzamemo, dekoncentracijski procesi so v ZDA po letu 1970 dosegli že tako visoko stopnjo, da ne le v mestih, marveč tudi v celotnih mestnih regijah že prihaja do zasičenosti na gospodarskem, industrijskem in populacijskem področju. Selitveni tokovi se prestavljajo iz mestnih središč in tudi iz obmestij na nemetropolitanska območja. To opozarja na "neindustrijski fenomen" razvoja poselitve (6) ali na protiurbanizacijo oziroma "counterurbanizacijo".

V postindustrijskem razdobju predvsem v Severni Ameriki in razvitih evropskih deželah opazamo nove težnje v urbanem razvoju. Spreminja se predvsem prostorska struktura mest in njihov pomen v odnosu do okolice. To stopnjo urbanega razvoja v literaturi pogosto imenujejo terciarno ali metropolitansko. Pojavljati se prične na tisti stopnji druž-

Preglednica 4: Razvoj prebivalstva v mestih in suburbaniziranih obmestjih metropolitanskih regij zda (rast v %, * "Standard metropolitan statistical area").

	1910 do 1920	1920 do 1930	1950 do 1960	1960 do 1970	1970 do 1980
SMSA* - skupaj	25,2	27,5	26,4	15,1	4,4
Mestna središča	23,2	21,7	10,7	4,7	-3,1
Obmestja (suburbs)	31,0	43,7	48,6	25,5	9,3
Delež rasti prebivalstva v obmestjih	-	-	76,3	84,3	-

benoekonomskega razvoja, ko terciarne dejavnosti prevzemajo vodilno vlogo v zaposlovanju prebivalstva. Razvoj terciarnih dejavnosti, ob njih pa tudi tistih industrijskih panog, ki so vse manj odvisne od bližine energetskih in surovinskih virov, zato pa tembolj od kupne moči prebivalstva, vplivajo na prostorski razvoj delovnih mest. Nova delovna mesta se odpirajo v goste naseljenih območjih. To praktično pomeni, da prostorska razmestitev novih delovnih mest sledi razmestitvi stanovanj. Prihaja torej do procesov, ki so nasprotni tistim v industrijski fazi urbanizacije, ko se je delovna sila priseljevala v mesta. Pri tem velja še posebej poudariti, da metropolitanzacija pridobiva na pomenu na tisti stopnji družbenoekonomskega razvoja, ko se povečuje pomen "srednjih" slojev prebivalstva, katerih življenjski standard je dosegel takšno stopnjo, da omogoča bivanje v družinskih hišah na atraktivnih lokacijah na robu mesta ali ob ugodni dostopnosti do njega. Zaradi tega prihaja v mestnih regijah do določene prerazporeditve prebivalstva. Obmestne in robne mestne cone doživljajo zgoščevanje prebivalstva in uslužnostnih dejavnosti, mesta pa se prazni. Urbanizacija je povzročila ekonomska rast in ekspanzija industrijske proizvodnje. Razvoj prometa ta proces še pospešuje. Poseben pomen ima individualni avtomobilski promet.

- Berry, B. 1976: *Urbanisation and Counterurbanisation*. (= *Urban Affairs Annual Review*, vol. 11). London.
- Berry, B. 1978: *The Counterurbanisation Process*. *Human Settlement System*. *International Perspectives on Structure, Change and Public Policy*. Cambridge.

3. Boustedt, O. 1970: *Stadtregionen*. *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung von der Akademie für Raumforschung und Landesplanung*. Hannover.

4. Brown, L. R. 1979: *Svijet bez granice*. *Globus*. Zagreb.

5. Drewet, R. 1980: *Changing Urban Structures in Eruope*. (= *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 451). Philadelphia.

6. Hall, P., Hay, D. 1980: *Growth Centres in the European Urban system*. Heinemann Educational Books Ltd. London.

7. Heinritz, H., Klingbeil, D. 1984: *Zur Entwicklung der Münchner Suburbia*. *Mitt. d. geogr. Gesellschaft in München*, Band 69. München.

8. Rajman, J. 1978: *Demographic processes in suburban zones in Suothern Poland*. *Geographica Slovenica* 11. Ljubljana.

9. Rogers, A. 1982: *Sources of Urban population growth and urbanisation, 1950-2000*. *A demographic accounting, Economic Development and Cultural Change*, 30, No. 3.

10. Tönnies, G. 1982: *Zur Neuabgrenzung der Verdichtungs - Räume als Problemregionen*. *Raumforschung und Raumordnung*, XL, Heft 3. Hannover.

11. Vrišer, I. 1977: *Urbanizacija občin v Jugoslaviji (v luči factorske analize)*. *Geografski vestnik*, XLIX. Ljubljana.

12. Wortmann, W. 1972: *Die Regionalstadt*. *Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung*, Bd. 71. Hannover.

13. Zimm, A. 1984: *Tendenzen der Stadtentwicklung aus geographischer Sicht*. *Pettermans Geographische Mitteilungen*, Bd. 128. Gotha.